

Светлана С. Шеашиовић

Институт за књижевност и уметност, Београд
svetlana.seatovic@gmail.com

ПОЕЗИЈА НОВИЦЕ ТАДИЋА У ОБНОВИ РЕЛИГИОЗНОСТИ У ПОСЛЕРАТНОМ СРПСКОМ ПЕСНИШТВУ

Сажетак: У раду се анализира религијски концепт поезије Новице Тадића у оквиру послератне српске поезије. Поезија Новице Тадића тумачи се кроз компаративне анализе са песницима различите поетике, али и целине религијског искуства у песништву (Љ. Симовић, И. В. Лалић, Д. Максимовић). Употреба књижевних жанрова (молитве и плача) са гротескним и поступцима карневализације биће приказана у оквиру једног књижевноисторијског тока српске поезије.

Кључне речи: религија, поезија, карневал, гротеска, молитва

Проблем религиозности у поезији Новице Тадића као песника који је учествовао у обнови религиозности у послератној српској поезији анализирамо кроз општу слику токова у српском песништву друге половине 20. века. Тадићева религиозност представља најаутентичнији облик у наведеном књижевноисторијском оквиру. Усмерена на молитвени тон, утицаје Јефрена Сирина и елементе богумилства, представља песника који је формирао аутохтон свет демонских бића, карневалског осећања света, необичну употребу говорних идиома и жанрова српске средњовековне поезије молитве, похвале и плача. Амбивалентност се тумачи као најважнија особина Тадићеве поетике којом се, дакле образ-

лаже и указује на аутентично место религиозности Тадићеве поезије у оквиру српске послератне религиозности у песништву.

Како је поезија Новице Тадиће обележена употребом оксиморона, „црна варница” би се могла разумети као сржни облик његове поетике од које потом развијамо религиозне аспекте песништва у оквиру контекстуализације у модерном српском песништву. По облицима аскетизма Тадић је најближи делу Момчила Настасијевића и Васка Попе. Појмови блиски демонском свету као антиподу религијског концепта представљају основне токове који обележавају религијско кретање, где се признаје: „узма ме узела”. Само на основу овог исказа видимо колико је демонско дубоко везано са паганским веровањима и улази у цео религијски оквир Тадићевог песништва. Обред паганског и демонског у Тадићевој поезији, у којем важну улогу игра перспектива космичког, најближе је космогонијској структури Попиног света, опуса, али и је истовремено у вези са народном књижевношћу из које обојица износе грудве народног веровања и народног сујеверја. То би био „свет у чељустима звери” који назиремо из Попиног и Тадићевог религијског или ширег облика веровања. Без обзира на ове блискости са Попом Тадић представља аутентичну појаву у оквирима српске поезије. Изврстан тумач поезије Новице Тадића, његове поетике, али и религијских одлика, Јелена Младеновић је у научној студији *Од ђаволовој друџи до шајној монаха: Карневал и религија у поезији Новице Тадића* (2022) већ у уводним поглављима представила основне везе Тадића са генерацијом песника савременика, уз основне обриси доба у којем ствара:

Мешање прозног и поетског, хибридизација прозних и поетских дискурса, као и увођење жаргонске лексике, карактеристика је поезије доба у којем и Тадић ствара. Поред жаргонизама, код Тадића се јавља и необично коришћење говорних идиома, њихово онеобичавање које овог савременог песника везује директно за песника прве генерације послератног мо-

дернизма, Васка Попу. И код Тадића, као и код Попе, можемо запазити присуство фразеологизованих говорних јединица. (2022: 14)

Поред наведених особина књижевне генерације треба имати на уму и дубљу везу са Момчилом Настасијевићем, коју ће и сам песник истаћи на више места, али то је директна линија која се налази између Настасијевића и Попе. Поред ових песника треба имати у виду опус Љубомира Симовића са свим одликама гротеске, карневализације, али и култа Богородице Тројеручице о којој он пева међу првима у послератној генерацији. Сукоб светла и таме је основни антагонизам религијског концепта хришћанства који је у српској књижевности био најјасније представљен у Његошевом спеву *Луца микроkozма*. Дубока одрживост тамних сила у светлости једна је од великих тема у 20. веку од поетичких, религијских до антрополошких питања. У току развоја послератне српске књижевности поред Васка Попе и Љубомира Симовића у истом развојном низу су и Иван В. Лалић, Матија Бећковић, Милосав Тешић и Рајко Петров Ного. Једна од основних особина Тадићеве поетике, поред жанровске поливалентности, јесте обрнуто кретање:

Обрнуто кретање, било као слика било као композициони елемент или правац изграђивања смисла је било средство чија су својства срећно спојена са песниковим намерама, са потребом да говори на одређени начин. (Микић 2010: 93)

Одлике карневализације, гротеске, инверзије и тог наопаког света налазимо кроз цео опус и представља једну од главних поетичких особина на коју је ослоњена његова поезија. Амбивалентност Тадићеве поезије условљене карневализацијским поступцима образлаже јасно и Јелена Младеновић:

Весела карневалска релативност условила је појаву амбивалентности у Тадићевој поезији, а одатле и амбивитетна значења као парадигме постмодерни-

стичког дискурса. Управо је мешање разних стилова и тонова, супротних полова једне вредносне скале, али и свих других опозиција у којима ти полови могу мењати своја места, као и полифонија – мешања различитих гласова – карактеристично за целокупно Тадићево стваралаштво. (2022: 14)

Карневалске особине Тадићеве поезије Михајло Пантић назвао је „тамним карневалом” (2012: 63) указујући управо на те тамне, мрачне и опскурне тонове који доминирају светом злог и сатанског у поступцима карневализације бића, али карневализације у Бахтиновском разумевању књижевних поступака. Ипак, драгоцено је, у разумевању Тадићевог света религијског и контекстуализације у модерној српској поезији, поћи и од његових малобројних аутопоетичких и других исказа о поезији, религији, Богу и свету.

Тадић је оставио четири текста који могу бити водич кроз целокупну поетику, па и однос према религијском: „Белешке о мојим књигама”, „Куће без књиге и слике, домови без Библије и Иконе” (Тадић 2012а: 7–13), „Искази” (2012г: 271–292) и „Записи” (2012д: 149–171). Сви поменути текстови су у коначном облику објављени у *Сабраним њесмама* Новице Тадића (2012) које је приредио Драган Хамовић. Оквири поетике Новице Тадића воде нас ка овим хибридним текстовима који су нека врста певања и мишљења, али за само питање религијског добар извор представља најпре текст „Куће без књиге и слике, домови без Библије и Иконе” у којем се наслућује језгро планинског села из кога избија дим из куће у којој нема ни Библије, а ни Иконе, али има вере у народну *Песмарицу* као једину књигу из које се црпе знање о ратовима, Србима, Турцима, Марку Краљевићу, ускоцима и хајдучима. У кући са једном песмарицом одрастао је Н. Тадић и само у ватри видео је извор снаге и вере. Један од основних појавних елемената је ватра из које све проистиче у родној кући:

Да, било је то планинско село и сав мој родни крај:
куће без књиге и слике, домови без Библије и Иконе.
Из тих планинских кућа извијао се тек понеки дим.

Ватра је у њима била оно најбоље, једина племенита твар, пламтећа проповед и вест да још има живих. Све друго су однели рат, болест и сиромаштво; отерали комесари, развукли активисти. У једној од таквих кућа сам рођен и ја. (Тадић 2012а: 12)

Излазећи из родног дома песник је са собом понео изворе народне књижевности, епске јунаке Марка Краљевића и Баја Пивљанина, али и тај дим и пламен ватре који, како и сâм казује, није био ослоњен на канонске изворе хришћанства, *Библију* и визуелне симболе представљане у иконама породичних домова у српском народу.

У исказима „О писању и поезији” Тадић истиче да је у „наличју живота” пронашао своје теме и мотиве, али каже и понешто о демонима свог опуса: „У судару са светом и његовим полудемонским бићима, увек сам извлачио дебљи крај: пораз и негативне емоције које ме разарају и муче [...] осамљивање и уклањање од света један је од многих одговора” (2012г: 279). Тема усамљености и осамљивање је пут ка религијском, духовном путу који бира Тадић, савим свој и близак можда опет највише Настасијевићу, о чему ће и прибележити: „‘Све самљи’... тако је почео своју песму ‘Госпи’ обожени песник Момчило Настасијевић. Изванредан почетак песме, можда најбољи почетни стих у српској поезији” (Исто: 283).

Други драгоцен извор путање религијског тока, који читамо као имплицитне поетичке смернице, којим иде Тадићева поезија су делови „Исказа” посвећени злу и Богу. Тадић је управо у њима, прецизније у одељку „О злу”, именовао ђавола као „Тамно сподобило”, „проклетињу” и „анатемњака”. Песник Тадић том приликом описује своју поезију:

У сатанском свету све је дозвољено. Моја поезија је сатански реализам. У сатанском (нашем) свету врви од скотова; у мојој поезији такође. И нема божјег мира ту где живимо. Само грувања и тутањ, бол и патња. [...] Зло је у нама, у нашим страстима. А ипак, чинимо заједницу, човечанство, свет. (2012г: 286)

Разумевање људске природе којој је дато да бира између добра и зла код Тадића трансформише се у дефиницију човека, јединке којој је дата слобода избора. У тој слободи, Тадићев експлицитни глас о друштву и могућности да бира између добра и зла казује да смо кренули путем злог:

А ми смо изабрали зло, привидне и лажне наде. Кнез лажи влада нашим крајевима, духови злобе и њихове слуге облаче се у модерна одела и глуме европејце. Починиће они многа зла, а све говорећи: ово је ради вашег добра. Увек су ђаволани преузимали понешто од ангела, злолики од добротвора. (Исто: 287–288)

Ова експлицитна дефиниција друштвене заједнице, која је ближа избору злог, заводљивог и накардног, доводи нас у само језгро његове поезије што се са злом бори, попушта му, склапа завете, а потом молитвама и плачевима тражи избављење из света у којем, када се спустимо међу ђаволане и остала карикатурална бића, налазимо дубок процеп песничког бића. То биће песника стоји запитано и располућено, а експлицитно суочено са злом које само мења облике моделује религијски оквир свог песничког универзума. Тај универзум почива на народном изворишу, на оној *Песмарици* из родне куће, ватри из огњишта и диму у планинском селу, на искуству тегобног пута од забаченог завичајног места Смријечна до града, где ће зло на сваком кораку искарати у виду скакутана, а демонска бића преузимати обличја људског. То је свет у којем влада наопаки Христ и изопаченост на сваком кораку. Таман свет изискује покајнички спев у коме поезија бива антипоезија, а град прераста у визију ружног. Сва демонска бића од акрепа до осталих чудесних бића као са Бројгелових слика доводе нас до Кафкиног концепта ружног којим се преко злог и тегобног света стиже до лепоте. Тадићево песничко дело је прожето и низом сликарских техника, фрагментарностима и стога је тешко склопити целину концепта Бога, Богородице, светих и ангелских бића са плејадом злих, сатанистичких обличја света, који

се претапа из свакодневице песничке перцепције у имагинаријум поетског концепта. Тадићева поезија у оквирима српске модерне поезије представља јединствен пример облика личне религиозности, без јаких догматских упоришта, премда је изјавио више пута како је читао Јефрема Сирина, а себе видео као покајника који стално плаче: „Ја, откад знам за себе, као да непрестано плачем. Можда је мој непрестани плач моја непрестана молитва.” (Тадић 2012г: 290) С друге стране, преводиоцу Стивену Терефу (2009) потврдио је да се сматра богумилом (уп. Младеновић 2022).

Демонска бића у Тадићевој поезији проговарају из збирки поезије *Скакућани и кезила* (2002), *Тамне ствари* (2003), *Незнан* (2006), *Ђаволовој друј* (2008), *Ту сам, у шами* (2011) и других постхумно објављених стихова. У *Сабраним ђесама* (2012) у IV тому сабране су ове збирке према изворним издањима, те тако целовите песничке структуре у њима попут „Ђаволовог друга”, „Гатки” или „Тешко мени” доносе искушења песничког субјекта, урањање у свет демонског и увођење молитве и молитвеног тона као облик у којем се тражи излаз из тмине света, где се утапа песничко ја. У песми „Тамне ствари” улази се у свет језе и диригованог покретања песничког бића:

Тамне ствари отварају моје очи,
Подижу руку, грче прсте.

Оне су далеко и близу,
иза девет брда
и у станишту скровитом.

Ноћ је њихово царство,
А дан који свиће
Огртач од светлости.

Нема снаге која их може поништити,
Разрешити или објаснити.

Оне остају тамо где су.
У грудима, у срцу из кога шуморе.
(Тадић 2012г: 29)

Тамни свет и тамне ствари сасвим владају песничким бићем, ноћ је доба владавине демона која се завршава јутром, али одјек демонског зарива се дубоко у срце. Наслућивање могућег одвајања од тамног и демонског наћи ће се у песми „Анђео с очима које извиру”:

Анђео с очима које извиру
прелиставаће моје црне образе
као књигу (Исто: 55)

Тај свет о коме се сусрећу светло и тама, свет у коме се из таме са свешћу о дубини бића утонулог у беспуће назире нада и свест о анђелу, оном анђелу спасења који ће доћи, али ће и прелиставати „црне образе”. Борба светла и таме у европској и нашој поезији одавно кроз цео 20. век представља широк спектар могућности за борбу светла и таме – од поетичких, религијских до антрополошких. У књизи *Светлост у тами: ојлед из хришћанске етике и социјалне философије* Семјон Франк налази синестетичку идеју о трајању светлости у тами кроз несхватљивост, противприродност, опстанак таме и, упоредо, невероватну могућност опстанка вере у светлост (в. Франк 2004). Мада Тадић према досадашњим сазнањима није читао руске боготражитеље или није јасно да ли су имали утицаја на његов опус, сасвим је извесно, како наводи Николај Берђајев, да се свет нашао у простор дехуманизације. Тиме би могли да разумемо и Тадићев пут од планинске куће без иконе и *Библије* у град где ће бити обузет различитим обличјима демонских бића која се утапају у ликове свакодневице. Берђајев у *Судбини човека у савременом свету* пише:

Човеков лик и даље може остати неоткривен и човек може остати у некаквом потенцијалном стању. Тако је било у прошлости. Али данас је сасвим другачије. Лик човека је уздрман и почео је да се раствара након што се разоткрио. То се данас догађа у свим сферама. Дехуманизација је продрла у све сфере човековог стваралаштва. Испоставило се да самоо-

боготворавање човека води у дехуманизацију. То је, наравно, рушење хуманистичке теорије прогреса [...] Воља за моћ је победила вољу за истином. Дијалектика тог процеса је врло суптилна [...] И ова дехуманизација је уједно и дехристијанизација. Они хришћани, који конзервативно мисле и осећају, уопште нису приметили у којој мери дехуманизација представља дехристијанизацију. Они су склони да мисле да је хуманизам представљао дехристијанизацију, а дехуманизацију они изгледа уопште не повезују са чињеницом да је у човеку *уздрман образ и њодобије Божије* и да је човек готово сасвим изгубио свест о богосинству, које му је хришћанство открило. (2006: 20–22; истакла С. Ш.)

Тадићев процес дехуманизације и одвајање као и само именовање „црног образа” води ка разумевању народне етике засноване на народној епској поезији и *Песмарици*, једином и базичном извору сазнања на који се позива песник.

Ђаволска бића код Тадића добијају облик људских форми, али изобличених и накарадних, гротеских и карневализованих. То су: „тамни пењачи”, „скакутани”, „кезили”, „кезилићи”, „огњена кокош”, „саграило”, „звекa” и „ругала” и они добијају вишезначну фигуративност. Свакодневица људског и животињског, зооморфног света утапа се у целине тих тадићевских ликова. У форми молитве Тадић трага за спасењем у песми „Молитва из тмине”. Управо је то једна од кључних песама која указује на муку лирског субјекта који се спасава из дубина демонског, тражећи кроз молитвену форму могућност покајања и спасења. Наводимо у целини „Молитву из тмине” која има форму молитвеног исказа, без строфичне организације:

Вазнесени Господе, мили Боже мој, ја остадох у
тмине, међу демонима. С неба спусти огањ, огреј
ме, осветли грехе моје, претвори ме у пепео и
дим који се према Теби диже. Јер, себе сам свега
упропастио. Пропадох у трапове ђавоље, у руп-

чаге из којих не излазим. Похитај, Благі, помози ми. Похитај, Силни, одавде ме избави. (Тадић 2012в: 252)

После плејаде ликова и знакова демонских бића која нису акрепи и гује као у поезији Љубомира Симовића или искушења живота и животних трагедија у збирци *Писмо и Четири канона* Ивана В. Лалића, где се молитва и молитвени тон уносе као утеха и блага реч и блага вест која ће умирити бол песничког бића интерполираног личним ломовима и смрћу у најокрутнијим облицима, Тадић одлази у свет својих искушења подстакнут разобличеним и изобличеним светом, па молитва доноси облик превратничког тона, грешног бића, разбојника свесног својих погрешних корака. О томе говори у једном од исказа:

Чини ми се да могу писати молитве само као покајник разбојник. Без наглашене наде у спасење, искрено, са дна огреховљене душе. Отуда су те молитве моје молитве. Ако су искрене, оне могу постати молитве других људи. (2012г: 292)

„Молитва жалостивог” доноси глас песничког бића које води дијалог у којем је Господ онај који кажњава, а не онај који господари, смирује као што је то код Ивана В. Лалића. Стога Тадић у наратолошком облику хибридног жанра у облику питања, али не апострофе Богомајци, казује Господу:

Зашто си се на мене расрдио, Господе милостиви и праведни; зашто ме кињиш и удараш? Зашто се на мене обрушава свака помисао бедна, и сећања расута, недостојна? Зашто ме спадају сумње, жалости дуге и туга? Заволех ја пораз и плакање, и навала суза које ме гуше. Јер тада сам близу Тебе, а паклена је ноћ у мом срцу, и звезде трепере, и у бездан падају. (Исто: 214)

Молитвени глас чујемо већ у следећој песми „Боже благи и преблагі” где песмом одјекује управо благост и милост, а после питања откуда зле мисли и наопакe жудње, како траје паклена ноћ у срцу и

како у песничко биће, које је одавно заводело пораз и плакање, стиже милост и нада. У форми Тадићеве молитве, транспоноване из средњовековног жанра молитве, користе се императивни облици и лексика религиозних текстова: „помилуј”, „благи и преблаги”, „покајање” који доносе тон и тематски исповедни карактер песничког текста за спас грешног бића. Но, песму доносимо у целини не толико због самог лексичког корпуса, колико због мотива *црној йса* који је мотив и у поезији Десанке Максимовић. Означивши сан и сновиђење, он се пак код Десанке Максимовић јавља са улогом дубоке подсвести њене аниме, што долази из паганског и света зооморфних бића и вегетативних сила. У песми „Боже благи и преблаги” Тадић пева:

Боже благи и преблаги,
Дотрајавам земаљски век.

Устају мисли на мене,
Војују против мене зле.

Умујем нека грдна умовања.
Из њих црн пас истрчи
И лаје на звезде.

У мом врту
Грана се преломила.
Страшан је то од Тебе знак.

Јер истиче време за покајање,
Помилуј мене палог (Исто: 215)

Молитва која се завршава вапајем „помилуј мене палог” управо асоцијативно упућује на најсјајнијег Божјег анђела Луцифера, првог палог анђела. Пали анђеол је онај одбачени, то је и анђеол који у Његошевој *Лучи микрокозма* раздваја светло од таме и ствара свој свет. Тадићева молитва на тај начин садржи елементе појмова који припадају и оним основном концепту тематског одвајања из књиге *Посијања*, када се одваја светло од таме, али и један грешни и најсјајнији анђеол. Истовремено, то

је онај пали анђео из Милтоновог *Изгубљеног раја*, стога када сагледавамо Тадића у контексту српске поезије послератног модернизма, видимо да су његови извори парцијални – у појединим изворима *Библије*, а синтетизовани са народним веровањима израслим из паганског света.

Мотив црног пса је, како смо и навели, можда једини мотив који се појављује само код Десанке Максимовић и Новице Тадића. Наше упућивање је наоко парадоксално, јер је чак Тадић 2005. године одбио да прими награду „Десанка Максимовић” која се додељује за допринос развоју српске поезије, а не песницима који би били песнички епигони Максимовићеве. Црни пас код Максимовићеве налази се у песми „Сан из детињства” у збирци *Зовина свирала*, а пре тога спорадично као мотив у *Зеленом вишезу* (1930), *Гозби на ливади* (1932) и *Мирису земље* (1955), док је још низ песама, настао на основу снова у којима се појављује црни пас, написан на Мљету 1976. и 1977. године по сведочењу њеног сестрића Бранислава Милакаре.¹ Тек када је написала збирку *Тражим љомиловање* црни пас нестаје из њених снова и поезије, а све то тумачи Иван Настовић у студији *Архејстички свети Десанке Максимовић – дубинско психолошки есеји*. Треба имати на уму да се управо збирком *Тражим љомиловање* објављеном 1964. песникиња ослободила тог опсесивног сна и мотива, збирком којом је у молитвеном тону и општем контексту хуманизације света сачувала и искуство сопствене катарзе. Наиме, Настовић сматра да је црни пас у сну песникиње и потом његово транспоновање у поезији вишеструко значајно, али је такође важно јер се повлачи из поезије после

1 Видети: *Тригесет година рада Задужбине „Десанка Максимовић*, приредила Мирјана Станишић, Београд: Задужбина „Десанка Максимовић”, НБС, 74–76. У наведеном делу налазе се сећања сестрића Бранислава Милакаре и Радмиле Милакаре. Бранислав Милакара је подстицао тетку Десанку да му прича о сновима и објашњава их. Донео је запис сна у којем се песникиња претвара у црног пса и прилази кроз високу траву, а протумачен као осећај среће и детињства.

збирке *Тражим ђомиловање*. Црни пас је негативан симбол, али се кроз песнички опус и пуну зрелост трансформише у позитиван знак. Митска функција пса од најстаријих митова до наше народне књижевности, где се појављује уз Бановић Страхињу и друге јунаке, увек подразумева и симбол митског претка у нашем народном веровању. Уз поштовање сакралног наслеђа и као песникиња духовног бића српског народа, не треба заборавити да Максимовићева није била интегрално хришћански прожета, већ је њена религиозност комплексна свест паганског, хришћанског и чак у траговима богумилског, које са јавља у *Летџојису Перунових ђоџомака*, а разрешава у збирци *Тражим ђомиловање*. Иако нису песници сличних поетика, а ни тако дубоких судара демонског и процеса ослобођења и молитвеног избављења, Н. Тадић и Д. Максимовић вежу управо ове најдубље слике које носе из свог завичаја, архетипски укорењене у природу, с тим да Максимовићева одраста у сенци храста породице Ненадовић и заветне цркве у Бранковини. Симболи звезде и црног пса уводе нас, дакле, уводе у вечну дихотомију светлости и таме. Песничко биће зна да истиче време и да је дошао час за покајање. Посебна веза показује се са сном Десанке Максимовић о симболу црног пса и подсвесних паганских и других симболичких представа у поезији, што синтетиче паганско и хришћанско, на шта смо већ детаљније указали.

У насловљеном одељку „О Богу” у „Исказима”, Тадић износи своје спознање Бога у свакодневном свету, али се ослања и на песникињу Десанку Максимовић:

Могу да говорим из себе, из очаја, стања које је хришћанско и православно. Често ових дана у глави имам један двостих Десанке Максимовић. „У правоме, дубоком очајању / Не помаже звезда сјај и неба лепота.” И то је заиста тако. Све је затворено. Очајање је једино стање које је затомљено, које не може да се превазиђе и које цело биће доживљава. Овде можда једини излаз долази од онога што јесте

небеска лепота, али не лепота звезда, гледање у небо и уздисање, већ небески благослов, осећање очаја и пакла, које отелотворује божију реч, божју промисао и у језику и у поезији. Да споменем само проклете песнике. (Тадић 2012г: 291)

Овде треба узети у разматрање и Десанку Максимовић као Тадићевог савременика, нешто старију, али песникињу савременицу. Поезија Десанке Максимовић између хришћанског и паганског најближа је Тадићевом свету који проистиче из природе и народног веровања. Разлика између Тадића и Максимовићеве је у њеној увек позитивној снази и енергији природе. Близкост богумилству такође приближава Тадића и Максимовићеву. Упоришта песничког света Десанке Максимовић су идеја природе, идеја Бога и идеја поезије. На тој основи настају и идеје љубави, смрти и пролазности, као и идеје патриотизма и социјалне правде. Све ово допринело је стварању једне широке и раскошне слике света, дубоких значења. Природа у поезији Десанке Максимовић није само тема већ и важан поетички чинилац, медијум у ком се њена поезија обликује, као и њено изражајно средство. Саживљеност са светом природе је дубинска, и шира од идеје пантеизма, па је песникиња доживљава као врховни, вечито живи универзум који постоји и изван људског доживљаја. Из тога изворишта проистичу и аутопоетичке идеје о недокучивом чуду рађања и обнављања, односно стварању песме као постанку света. Дубока религиозност поезије засноване на комплексном виђењу божанског заснива се на преплитању паганског и хришћанског доживљаја света, на хришћанском милосрђу и разумевању несавршености људске природе. Сродна томе је тема и финитности, која се у раном песништву формулише као део сталног процеса метаморфозе и обнављања, а касније се синтетише у трагичну мисао о трошности и смрти као непорецивом феномену. Тадић у односу на Десанку Максимовић доноси тамну страну богумилског, паганског и оног трагично изгубљеног света

у хришћанству, најсјајнијег анђела који се трансформише у злу и таму света. Десанка је увек бирала аутентично место и стварала своју личну позицију која није била ни на страни екстремно модерних тенденција, али ни на страни конзервативних ставова. У том одабиру личне аутентичне позиције у развоју српске поезије налазимо сличности са позицијом Максимовићеве. Збирком *Тражим ђомиловање* 1964. године она се укључује у савремене токове којима су већ кренули песници Миодраг Павловић, Љубомир Симовић, Иван В. Лалић и Јован Христић. То су песници друге млађе послератне генерације који се враћају традицији и националној култури кроз песничке књиге ослоњене на традицију Византије, наслеђе средњовековне културе и религије. Ипак, поетички поступци Десанке Максимовић су сасвим другачији од њених савременика. *Тражим ђомиловање* или *Лешојис Перунових ђошмака* су збирке које представљају типичне облике реактивирања средњовековне и најстарије културе народних веровања и паганских божанстава Јужних Словена, али су њени поетички поступци мање радикални и још мање усмерени на обнову старијих књижевних жанрова од њених савременика. Иван В. Лалић, Љубомир Симовић и Миодраг Павловић реактивирају жанр молитве, користе лексику средњег века, док Десанка Максимовић само делимично користи језичке и идејне основе старе српске књижевности. Десанка Максимовић урања у традицију са чврстим основама у модерном језику и изразу. Александар Петров ће тако у тексту „С Богом их је троје” нагласити и поновити своје ставове још из 1965. да ова књига није једноставна, већ јединствена управо зато што у себи сажима све различитости и зато може бити виђена и као хуманистички манифест и као хришћански проткано дело и као синтеза прехришћанског и хришћанског веровања у снагу човека и природе (2008: 137–168). Истовремено, то је време када је поред смрти Бога у поезији дошло и до „смрти аутора” како је то описивао

Ролан Барт. Интертекстуалност *Тражим њомиловање* темељи се на начелу милости и врелу милости које наслућујемо у хришћанству и најширим хуманистичким начелима света. Поред 24 песме ослоњене на *Душанов законик* и дијалог са његовим параграфима, Максимовићева пред читаоца у другом слоју збирке простире народне лирске и епске песме, па ћемо тако наћи „Орање Марка Краљевића”, „Марко Краљевић пије уз рамазан вино”, народну причу „У цара Тројана козје уши”, као и историјске асоцијације на битку код Велбужда и Лима у песми „За последње дане” или у песми „За војничка гробља”, где ће нам указивати на поворке из града Леђана и Цариграда. Српско усмено стваралаштво, средњовековна историја, магијска и паганска веровања уз *Душанов законик*, *Библију* и светоотачке књиге утврђују пред савременим читаоцима песничко дело најдубљег и најсложенијег културног и историјског памћења. Тадићева поезија нема ову врсту интертекстуалности, али *Лешојис Перунових њошмака* и трагови богумилства и у тој збирци и у *Тражим њомиловање* могу да буду веома блиски Тадићевом концепту вере и религијског домета, који није инхерентно уграђен у хришћанство нити је из њега потекао као аутентичан одјек.

Поезија Новице Тадића која је била сасвим блиска православној догми у жанру молитве објављена је у антологији *Пред дверима: српска молитвена поезија*, коју је приредио Верољуб Вукашиновић са одабраном Тадићевом песмом „Молитва из тмине”. С друге стране, Тадићеву молитву „Похитај, Благи, помози ми” Јован Пејчић уврстио је у антологију молитвене поезије *Anthologia Serbica. 2, Време и вечност: антологија српских молишвава (XIII–XX век)*.

Молитвени тон и жанр молитве у послератној српској поезији представља веома широку тему, већ темељно и све чешће изучавану. Марко Радловић у књизи *Српско-византиско наслеђе у српском њослелашном модернизму* (2017) аналитички тумачи поезију Васка Попе, Миодрага Павловића, Љу-

бомира Симовића и Ивана В. Лалића у овом коду. Религијско и наслеђе српсковизантијске културе и песничких облика сложена је тема, а жанр молитве представља једно од сржних места за многе од ових песника. Новица Тадић није био део овог истраживања и стога је свака веза, у овом ширем књижевноисторијском оквиру, драгоцен. Како смо навели, студија Јелене Младеновић доноси најкомплекснију слику о религијском хоризонту у поезији Новице Тадића, од жанровских путања, преко утицаја Јефрема Сирина до изјава самог песника о блискости са богумилством. Свакако, централни облик који користи Тадић јесте молитвени, покајни тон и плач, али без дословног смештања у оквире или у модернизоване оквире средњовековних жанрова, као што су то чинили Милосав Тешић у збирци *Седмица* (2000) или Иван В. Лалић у *Четири канона* (1996).

Жанр молитве у поезији Ивана В. Лалића доживљава врхунац модернизације и савременог канона у којем је последњи тропар увек Богородичин у *Четири канона* (1996), представљајући синтезу Лалићеве ерудиције, изузетног познавања средњовековних жанрова још из периода 70-их година, када је сарађивао и пратио објављивање *Србљак* и полемику коју је тим поводом водила културна јавност. Посебан прилог целокупној ревитализацији средњовековних песничких жанрова и, у првом реду молитве, даће текстови Светозара Петровића. Лалић је имао ту срећну околност да се налазио у близини приређивача и добро познавао Ђорђа Трифуновића, а потом и радио у Нолиту са Васком Попом на пословима везаним директно или индиректно за *Србљак*. Свакако, не треба изгубити из вида Лалићев текст посвећен Јефимији, јер је тиме указао на своју песничку и свеукупну књижевноисторијску свест о континуитету српске књижевности. У Лалићевом делу од најранијих песама које су већ у *Време вајше, вршови* (1961) синтетизовале првих пет песничких књига заснованих највећим делом на античким митовима налазимо и поему

Мелиса која представља најранију асоцијацију на мотив античког мита о Мелиси. Повратак молитви као и песничком и религијском жанру представља и повратак духовности и напуштеном хришћанском коду српског наслеђа после Другог светског рата. Због тога Лалићеву молитву, али и молитве његових савременика треба посматрати у много ширем културолошком, идеолошком, религијском и сáмом књижевном контексту. Тај правац, када је једном откривен, није се прекинуо све до данас, те ћемо после Лалићевих канона наћи не само молитву већ и друге средњовековне облике у *Сегмици* Милосава Тешића, поезији Рајка Петрова Нога и других. Треба имати у виду да ће тек 1970. бити објављен *Србљак* и да ће Васко Попа приредити антологију средњовековне поезије *Јушро мислено* тих година, а онда одустати од њеног објављивања и оставити Александру Петрову да то уради постхумно, тек 2008. године. Процеси повратка миту и средњовековној књижевности, а посебно религији и иконографији били су део једног сложеног друштвеног процеса који је тек од средине седамдесетих година доживљавао праву афирмацију.

У 23. сонету циклуса *Мелиса*, у песми „Псалм” Лалић по први пут користи синтагме којима ће у будућим збиркама и циклусима именовати Богородицу: „звездо ветра”, „звездо благе вести”, „звездо кише”, „звездо тишине”, „седефна ружо”. Последњи сонет „Цвет почетка” представља Лалићеву песничку слику Богородице, спаситељке света, једине милостиве, која може спознати драму и трагедију људског рода: „А ти се Мелиса смешиш осмехом хиљадостручним / У вртовима иза слуха, светлим и звучним, / Где расте огромна, прозирна грађевина саћа, / Тешка од меда светлости, горка од заборава.”

Мелиса синтетише паганска и хришћанска веровања о свету мртвих. Њена појава од прве до последње песме циклуса сабира низове паганског и хришћанског у којима се Мелиса трансформише од мита о љубави између мушкарца и жене, преко општих најузвишенијих атрибута хришћанске љубави према

жени свих жена, врховној Спаситељки људског рода, Богородици до митова о свету мртвих. Тако Мелиса интегрише љубав плотну, земаљску и платонистичку, небеску која је сама милост уобличења целог људског рода, али је и песнички мит о стварању, и залог вечности оваплоћен у пчелама „божјим весницима”. Свет Ероса и Танатоса, овоземаљског и вечног, небеског живота стапају се у једној речи „Мелиса”.

Шири контекст овог усмерења савремених српских песника треба сагледати у поетичким особеностима појединих песника, токовима модерног српског песништва, али и још ширим антрополошким и филозофским оријентацијама савременог доба. Откуда потреба савремених песника да се молитвеним тоном обраћају Богородици? Зашто баш она, мајка над мајкама, постаје централни култ српског песништва? У Богородичином тропару прве песме „Четвртог канона” Лалић се обраћа Богородици из позиције песничког субјекта савременог доба и каже: „Ти која истину знаш, што столује у ружи / Раја небеског, и зрачи, ти с трепавица капни / Светлосну сузу у таму што боји конач века, / Да светлије нам буде, и топлије у ноћи.” Следећа фаза у којој ће се пројавити светлост и нада биће у дубљем улажењу у религијски прототип жене као облика светлости. Тај прототип се препознаје у пратећим атрибутима и лексици Богородице, а најдубље и најјасније у култу иконе Богородице Тројеручице. Као што смо већ поменули, налазимо цео низ модерних песника посвећених овој икони, једна од најлепших је у „Шапату Јована Дамаскина” Ивана В. Лалића и његовим канонима. Лалић се већ у првом стиху позива на цитат „Опрости, мајко света, опрости” Лазе Костића из песме „Santa Maria della Salute”, једној од најлепших модерних молитви у српској поезији, према речима самог Лалића: „Опрости мојој кости. Мојој злости, / Али учини чудо. Овде. Сада.”

Како је приметила Ј. Младеновић, Богородица има култ поштовања упркос амбивалентности јеретичких учења, сматрајући да тадићевска песничка

мисао највише црпи из учења Светог Јефрема Сирина, јер су богумили сасвим оспоравали везу Деве Марије са њеним светим чином рођења Исуса Христа. Код Тадића гротескни свет прожима све молитвене тонове, па ће тако на зиду бити фотографија уместо иконе у песми „Фотографија” (Тадић 2012б: 28). Карневалски принцип, гротески свет повремено тек близак аветима и бићима карикатуралног типа у Симовићевој поезији доноси нам само овлашну блискост и са овим песником. Симовићева религиозност и уздизање иконе Богородице Тројеручице у песми „Десет обраћања Богородици Тројеручици хиландарској” представљају сасвим други контекст и поетичке поступке који се обраћају Мајци над Мајкама, оној која је култ чистоте и безгрешног зачећа и вере у улогу архангела Гаврила и тиме у сву лепоту и чистоту Благовести. У песми „Покушај Благовести” Симовић сенчи контрастну позицију таме земаљског света и наде оличене у светлости новог озарења. Кроз таму века и света пробија се светло Благости, чиме је Симовићева религиозност усмерена ка свету који иде вертикално, горе ка вечности и блискости са светоотачком литературом. Богородица је у молитвеном тону и у контексту целокупног опуса она која доноси спас и само озарење жене која ће спасити свет. Нада у Трећу руку Богородице Тројеручице јесте нада да постоји последње уточиште за један народ коме прети катастрофа. Код Симовића Богородица је спасоносни лик у савременом свету који доноси утеху и наду, а њена милост јесте милост жене оне мирније, нежније и срећније стране човечанства која ће спасити свет, како то пишу и Александар Шмеман и Павле Евдокимов. Како смо и раније приметили:

Тежња модерних песника да у модерни, десакрализован свет унесе облике светости једна је од константи која се у нашем песништву може пратити од касних педесетих година до све јасније израженог религијског тока у осамдесетим и деведесетим годинама 20. века. (Шеатовић Димитријевић 2011: 284)

Десакрализација и ресакрализација у Тадићевој поезији доказују амбивалентан однос према религијској грађи и сасвим аутентичан приступ у односу на целу генерацију песника послератне српске поезије од Васка Попе, Љубомира Симовића до Ивана. В. Лалића, Рајка Петрова Нога и Милосава Тешића, па све до Злате Коцић. Целокупна тема захтева систематско проучавање које превазилази оквире једног текста и може да буде тема компаративне анализе унутар српске послератне књижевности која захтева целу научну монографију.

Извори

- Тадић 2012а: Новица Тадић. *Сабране ђесме, I. Присусђва, Смрђи у сђолици, Жгрело, Ођњена кокоши, Пођани језик*. Приредио Драган Хамовић. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Издавачки центар.
- Тадић 2012б: Новица Тадић. *Сабране ђесме, II: Руђло, О брађу, сесђири и облаку, Кобаи, Улица*. Приредио Драган Хамовић. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Издавачки центар.
- Тадић 2012в: Новица Тадић. *Сабране ђесме, III: Тамне сђвари, Незнан, Ђаволов друђи, Ту сам, у шами*. Приредио Драган Хамовић. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Издавачки центар.
- Тадић 2012г: Новица Тадић. *Сабране ђесме, IV*. Приредио Драган Хамовић. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Издавачки центар.
- Тадић 2012д: Новица Тадић. *Сабране ђесме, Осђавиђи-на: Ја и мођа ѓрађиња, Сђихови из бележнице, Грђа-на, Библиођрађија*. Приредио Драган Хамовић. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Издавачки центар.

Литература

- Берђајев 2006: Николај Берђајев. *Судђина човека у савременом свейу*. Превео с руског Владимир Меденица. Београд: Логос.

- Делић 2009: Јован Делић. „Гротеска у лексици: о језичкој креативности Новице Тадића.” *Новица Тадић, ђесник*. Драган Хамовић (ур.). Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, 51–65.
- Делић 2011: Јован Делић. „Нијансирање 'Црног пева': Уз експлицитну поетику Новице Тадића”. Нови Сад: *Лешојис Мајице српске*, књ. 487, св. 5, 853–864.
- Лалић 1997: Иван В. Лалић. „Поезија – похвала чуду заданог нам света (изводи из разговора)”. *О ђоезији. Дела Ивана В. Лалића*, IV. Прир. Александар Јовановић. Београд: Завод за уђбенике и наставна средства, 265–291.
- Микић 2010: Радивоје Микић. *Песник шамних ствари*. Београд: Службени гласник.
- Младеновић 2022: Јелена Младеновић. *Ог ђаволовој друђа до шајној монаха: Карневал и релиђија у ђоезији Новице Тадића*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет
- Настовић 2003: Ivan Nastović. *Arhetipski svet Desanke Maksimović: dubinsko-psihološki eseji*. Novi Sad: Prometej.
- Петров 2008: Александар Петров. „С Богом их је троје”. *Канон: српски ђесници XX века*. Београд: Службени гласник, 137–168.
- Радуловић 2017: Марко Радуловић. *Српсковизанђијско наслеђе у српском ђослерајном модернизму*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Франк 2004: Семјон Франк. *Свеђлост у ђами: ођлед из хришћанске еђике и социјалне филозофије*. Превео с руског Миролуб Авдаловић. Београд: Логос.
- Шеатовић Димитријевић 2011: Светлана Шеатовић Димитријевић. „Нада и светлост: култ Богородице у Симовићевој поезији”. *Песничке верђикале Љубомира Симовића*, зборник научних радова. Ур. А. Јовановић и С. Шеатовић Димитријевић. Београд–Требиње: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет, Дучићеве вечери поезије, 281–301.
- Шеатовић 2022: Светлана Шеатовић. „Жанр молитве Богородици и Богородици Тројеручици у поезији Ивана В. Лалића”. *Молиђва између језика, књижевности и кулђуре*. Вишеград–Андрићград: Андрићев институт, 133–149.

Svetlana S. Šeatović

NOVICA TADIĆ'S POETRY IN THE POSTWAR
SERBIAN POETRY RELIGIOUSNESS RENEWAL

Summary

The issue of religiousness in the poetry of Novica Tadić, who participated in the postwar Serbian poetry religiousness renewal, is analyzed through the general image of flows in the Serbian poetry of the second half of the 20th century. Tadić's religiousness represents the most authentic form in the aforementioned literary-historical framework. Focused on the prayer's tone, Efrem Sirin's influences and the elements of bogomilism, it represents the poet who formed the authentic world of demonic creatures, carnival feeling of the world, an unusual usage of the speech idioms and genres of the Serbian medieval prayer poetry, eulogy and cry. The ambivalence is interpreted as the Tadić's poetics' crucial characteristic used to explain the authentic place of religiousness of Tadić's poetry as well within the postwar Serbian religiousness renewal in poetry.

Key words: contemporary Serbian poetry, intertextuality, prayer poetry